

Studiu introductiv

Cătălin Zamfir

EVOLUȚIA TEMATICII CALITĂȚII VIEȚII: O ANALIZĂ SOCIOLOGICĂ

Faptul că temele sociologiei sunt puternic dependente de contextul societății în care se dezvoltă este o teoremă solid demonstrată. Tematica calității vieții nu face excepție. Ea este accentuat sensibilă contextual. În diferite contexte sociale preocupările pentru calitatea vieții au semnificații diferite. Trecerea în revistă a experienței acumulate în ultimele trei decenii pune clar în evidență faptul că atât interesul pentru calitatea vieții, cât și unghiul de abordare nu sunt dictate numai de logica pură a cercetării, ci poate în mai mare măsură de configurația socială.

Explorarea relației dintre contextul social și tematica calității vieții oferă, pe lângă o înțelegere mai bună a profilului analizelor calității vieții, o perspectivă extrem de interesantă asupra profilurilor societăților însele. În mod special devine inteligibilă reacția umană globală într-un context social dat.

Conceptul de calitate a vieții a devenit nucleul unor preocupări politice, ideologice, filozofice și în special sociologice în anii '60-'70 în Occidentul capitalist, dar a cunoscut o popularitate specială și în România anilor '70-'80 și apoi după Revoluție. După câte știu eu, acest lucru nu a fost caracteristic celorlalte țări socialiste, unde a persistat mereu o anumită rezervă ideologică față de domeniul calității vieții.

Contextul occidental

Tematica calității vieții s-a constituit într-o „cută” a istoriei societății capitaliste. Analiza evoluției ei deschide o perspectivă nouă asupra principalelor etape, *din punctul de vedere al orientării umane globale* parcurse de societatea occidentală după cel de-al doilea război. Aici nu este vorba de etapele evoluției economice sau social-politice, ci de configurațiile

succesive ale experienței umane globale, incluzând atitudinile, aspirațiile și căutările umane, așa cum sunt ele modelate de contextul social-economic.

Se pot distinge trei mari etape ale evoluției social-economice a lumii capitaliste occidentale cărora, după cum voi încerca să sugerez, le corespund experiențe umane distincte:

1. Etapa efortului de reconstrucție economică și social-politică: terminarea războiului până spre sfârșitul anilor '50.

2. Etapa boomului economic: sfârșitul anilor '50, dar mai ales anii '60-'70.

3. Etapa noului stres economic și a expansiunii la ultimele limite ale cuprinderii economiei de piață: anii '80-'90.

Din punctul de vedere al expresiilor filozofice și științifice ale experienței umane, ultimele două etape prezintă configurații distincte care merită să fie analizate în detaliu.

Anii '60-'70: boomul economic dublat de criza de sens a civilizației capitaliste și lansarea programului umanismului total.

Tematica calității vieții, care a explodat în anii '60-'70 în Occident, a reprezentat o reacție pozitivă de ieșire dintr-o neașteptată criză umană a civilizației capitaliste aflate în rapidă expansiune. Ea ar putea fi înscrisă în orientarea mai largă a *postmaterialismului*, exprimând perspectiva unei societăți cu un standard de viață ridicat, aflată într-un proces rapid de creștere economică.

Anii '60 și prima parte a anilor '70 au reprezentat pentru țările occidentale o perioadă distinctă. După stresul celui de-al doilea război mondial și al perioadei de refacere, colectivitățile au cunoscut o creștere rapidă și substanțială a standardului de viață. Experiența umană în acest context a fost în primul rând modelată de o serie de condiții fundamentale.

Prima condiție se referă la economie. Lumea occidentală a cunoscut un ritm rapid de creștere economică, bazată pe o poziție economică, politică și tehnologică privilegiată în lume. Lipsa competiției mondiale făcea ca această creștere economică să fie relaxată și să pară durabilă. Totodată, această creștere a eliberat însemnate resurse economice pentru o largă gamă de programe noneconomice. În primul rând, asistăm la dezvoltarea explozivă a *statului bunăstării*, care a generat un sentiment de securitate consolidată și optimism ridicat în ceea ce privește bunăstarea viitoare. Statul bunăstării a creat un circuit important de satisfacere a nevoilor umane, în afara economiei propriu-zise. Un exemplu tipic îl reprezintă proiectul, poate ușor utopic, dar credibil, al *întreprinderii umanizate* care se concentrează asupra unui mediu intern social și uman de înaltă calitate. În această cută a istoriei doi erau dușmanii performanței economice: pe de o parte, factorul uman intern (satisfacția muncii devine motivatorul esențial),

iar pe de altă parte, imaginea publică a întreprinderii, acceptarea ei socială.

A doua condiție este de domeniul psihologiei sociale: o dinamică mai accentuată a posibilităților *versus* aspirațiilor. Generația care s-a confruntat cu restricțiile severe impuse de război și, ulterior, de reconstrucție s-a trezit în fața unei explozii a oportunităților. Multiplicarea oportunităților a dus la ceea ce se numește frecvent în epocă **o explozie a aspirațiilor**. Dacă privim însă lucrurile din perspectiva prezentului, am putea estima că, cel puțin pentru un larg segment de populație, oportunitățile au crescut mult mai mult decât nevoile de consum. Acest decalaj a creat o *disponibilitate* de masă pentru altceva decât consumul material. Cumulat cu scăderea solicitării în sfera activității economice (scăderea programului de lucru, creșterea concediului), s-a produs o largă disponibilitate pentru *altfel* de bunuri în viață decât cele oferite de consumul economic propriu-zis. Disponibilitatea, neacoperită de activități social cristalizate, a generat, la rândul ei, un sentiment de „gol”, de căutare a „altceva” în viață.

Presată de nevoile de bază slab acoperite, economia era centrată, cum este și firesc, spre satisfacerea nevoilor „materiale”. Explozia ofertei a dus la o anumită saturare a cererii. Alte nevoi, încă vag definite, care nu erau acoperite nici de oferta economică și nici de serviciile sociale ale statului, au început să devină manifeste. În această împrejurare s-a conturat ideea că economia nu satisface toate nevoile; că alături de economie, trebuie dezvoltate alte tipuri de activități, noneconomice, care să satisfacă, prin alte mecanisme, noile nevoi. Conceptul de postmaterialism avea în vedere nu numai orientarea spre nevoi nonmateriale, dar totodată și noneconomice, adică nevoi care nu erau satisfăcute de economia de piață. Aceste nevoi păreau a fi realizate în afara sistemului economic: ele nu necesitau resurse economice importante (inclusiv nu presupuneau un efort de obținere a resurselor economice pentru a le obține) și nici nu erau produse de sistemul economic.

Cu alte cuvinte, sistemul economic, dezvoltat pe liniamentele acoperirii nevoilor de bază, a rămas tot mai în urma exploziei nevoilor „nonmateriale”. Această rămânere în urmă a fost responsabilă de mișcările sociale care au șocat anii '60: celebrul fenomen *hippy*, dar și explozia mișcărilor studențești din 1968. Aceste mișcări sociale au fost caracterizate printr-o contestare radicală a *establishment-ului*, construit în jurul așa-numitei societăți de consum. Contestarea cuprindea atât obsesia consumului material, cât și pe cea a câștigului economic.

Ideologic, criza de sens uman a „civilizației consumului” a produs o combinație între un **program de umanizare globală** a vieții sociale și reacțiile, adesea surprinzătoare de violente, împotriva civilizației capitaliste. Etapa poate fi caracterizată, pe scurt, prin **umanism global**, care avea ca obiectiv reconstrucția după măsura umană a întregii vieți sociale și **anti-consumerism**.

În sociologie, răspunsul la această criză de sens uman a civilizației occidentale a luat în principal trei forme:

* În analiza dinamicii **orientărilor de valoare**, s-a cristalizat programul de detectare a noilor tendințe „postmaterialiste”.

* **Tematica calității vieții** a reprezentat o reacție constructivă. Resursele crescute exploziv și care nu erau înalt solicitate păreau a fi disponibile pentru îmbunătățirea calității tuturor sferelor de viață. Un mediu natural, dar și construit mai curat și mai frumos. O viață progresiv scăpată de servituțile grijii de mâine și de cenușiul consumului redus la imperativul supraviețuirii. O viață de muncă mai umană și mai satisfăcătoare în sine. Relații de calitate între persoane, în familie, pe stradă. Oamenii păreau a prețui, peste un anumit punct, mai mult o muncă înalt satisfăcătoare uman, decât una mai bine plătită: programul umanizării muncii, al creșterii *calității umane a muncii* sau, altfel formulat, a *calității vieții de muncă*.

* **Tematica stilurilor alternative de viață**. Prin anii '60, s-a produs o întreagă mișcare sociologică centrată pe identificarea *stilurilor alternative de viață*, inițiată și coordonată de sociologul suedez Galtung. Stilul de viață standard, generat de *establishment*, era considerat a fi un produs al economiei de piață: muncă pentru câștig/câștig pentru consum. Un asemenea ciclu părea a închide viața umană într-un cerc strâmt, îngustând-o nepermis. Pe de o parte, multe dintre cele mai importante necesități umane, cele nonmateriale, care ar putea fi satisfăcute printr-un consum noneconomic, rămân slab sau deloc acoperite. Deși foarte importante pentru dezvoltarea umană, ele rămân slab conștientizate, iar oferta pentru satisfacerea lor rămâne de departe insatisfăcătoare. Este un ciclu pe care Marx îl formulase excelent: nu numai nevoia produce instrumentul satisfacerii ei, dar și oferta de produse produce nevoi corespunzătoare; fără produs, fără ofertă, nevoia rămâne slab conștientizată, vagă și deci mai degrabă latentă. Pornind de la acest mecanism, devine clar cum sistemul economiei de piață induce un supraconsum în anumite zone: acolo unde producția este profitabilă, oferta este substanțială; la rândul ei, oferta dezvoltă nevoile corespunzătoare ei, care, în final, generează un consum accentuat. Termenul de *consumerism* era frecvent utilizat în epocă pentru a desemna o patologie specifică: deformarea sistemului de nevoi al persoanei umane, dar și a satisfacerii acestora, a consumului deci. În timp ce nevoile nonmateriale, noneconomice rămân slab satisfăcute, nevoile materiale sunt excesiv acoperite. Viața umană părea a se desfășura sub imperativul: *cumpără! consumă! aruncă! cumpără!* Pe de altă parte, pentru a obține resursele necesare consumului economic, artificial ridicat, individul este presat să muncească mai mult decât ar fi nevoie pentru o satisfacere echilibrată a nevoilor sale reale, autentice. Nevoile materiale artificial ridicate generează o presiune spre supramuncă, spre muncă excesivă, care, la rândul ei, deformează viața umană.

În ce constau stilurile alternative de viață? În primul rând, o recentrare a vieții pe *adevăratele* nevoi umane. Însăși o asemenea recentrare urma să scadă volumul necesar de resurse economice și, în consecință, de efort economic. Eliberată de obsesia supramuncii, omenirea câștiga un spațiu de dezvoltare liberă. Aici se contura o direcție importantă a calității vieții. Proiectul internațional promovat de Galtung era de a stimula rapoarte naționale asupra tendințelor, care pot fi identificate în diferitele zone ale lumii dezvoltate sau sărace, de cristalizare a unor asemenea stiluri alternative de viață.

Consumerismul era considerat a avea un efect destructiv nu numai asupra vieții individului, dar și asupra vieții colective, asupra întregii planete. El duce la o supraproducție materială, fapt care grevează puternic resursele naturale limitate și distruge mediul. O moderare a creșterii industriale pentru a evita efectele ei destructive asupra umanității este ușor de realizat prin reducerea excesului de consum. Pe de altă parte, consumerismul este unul dintre factorii responsabili de lărgire a inegalității economice în lume. O temperare a consumului economic și orientarea consumului spre zone non-economice se considera a reprezenta o cale importantă de reducere a inegalităților mondiale și de asigurare a dezvoltării sociale a lumii a treia.

Anii '60 pot fi considerați o perioadă în care s-a lansat un nou tip de umanism, fondând un program de umanizare a vieții sociale comparabil cu cel renescentist. Omul încearcă să se regăsească pe el însuși, de data aceasta eliberat de servituțile luptei pentru supraviețuire, să-și identifice nevoile *autentic umane*, să-și regândească și să-și reconstruiască viața după o nouă logică, o logică globală și autentică a naturii umane. Omul dorește să se repună în centrul universului, să reconstruiască întreaga lume după propria sa măsură. Iar calitatea vieții promitea să devină instrumentul unei asemenea reconstrucții după măsură umană.

Teoria de tinerețe a lui Marx asupra naturii umane autentice a devenit o sursă intelectuală importantă în epocă, fiind una dintre sursele principale ale noului umanism. Dezvoltarea intelectuală cea mai reprezentativă pentru acest nou umanism, cu o influență enormă în epocă, a fost *psihologia umanistă*. Teoria naturii umane a lui Maslow a devenit, în ciuda rezervelor de tip riguros științific formulate în câmpul științei standard, modelul psihologic probabil cel mai influent în programul de umanizare a diferitelor sfere ale vieții. Deși nu foarte populară în câmpul standard al psihologiei, în programele de reformă a organizațiilor, în manualele de management, ea devine modelul psihologic de referință. Și la fel în mulțimea modelelor de terapie umanistă.

Anii '80-'90: recăderea pe pământ

Anii '80 au produs o dramatică și neașteptată schimbare de pers-

pectivă în societatea occidentală. Toate programele ambițioase de umanizare a societății și de reorientare a vieții individuale și colective, atât de ispititoare și aparent solide și durabile, practic au dispărut peste noapte. În ultimele patru decenii ale secolului trecut s-a consumat în Occident un uriaș experiment istoric, care sunt sigur, va captiva analiștii viitorului, pe măsură ce se va câștiga suficientă detașare temporală.

Următoarele schimbări au generat o asemenea răsturnare.

Economia. Creșterea economică a devenit problematică, fiind supusă unui stres tot mai accentuat. Primul șoc l-a constituit criza petrolului care a generat o presiune puternică de raționalizare și de inovare pentru întreaga industrie. Mai puțin spectaculos, dar durabil, s-a accentuat competitivitatea pe piața mondială. Noile economii moderne din diferitele colțuri ale lumii au eliminat supremația până atunci necontestată a Occidentului. Chiar competiția din cadrul Occidentului însuși a devenit un factor puternic de stres. Satisfacția muncii și calitatea umană a muncii au încetat să mai fie un program de acțiune, rămânând mai mult un deziderat. Locul umanizării muncii a fost luat de alte imperative cu efecte adesea contrare: restructurarea, eficientizarea, inovația tehnologică, adaptarea rapidă la cerințele pieței. Locul revendicării timpului liber, ca spațiu al dezvoltării umane, este luat de revendicarea muncii, ca spațiu al câștigului. Noua conjunctură economică a tăiat brutal interesul pentru dezvoltare umană și stiluri alternative de viață, punându-i din nou pe oameni la muncă. Locul paternalismului umanist al deceniului anterior îl ia parteneriatul patronat-sindicate pentru a înfrunta împreună competiția tot mai ascuțită.

Extensia rapidă a marketizării în satisfacerea nevoilor umane. Distincția dintre nevoile economice și nevoile noneconomice, care părea foarte clară în deceniile anterioare, își pierde rapid claritatea conturilor. Se produce o extensie extraordinară a ofertei economice. Sistemul economic tinde să preia rapid satisfacerea multor nevoi care păreau mai înainte imposibil de satisfăcut prin mecanismele economiei. Consiliere în momentele dificile de viață, îngrijire socială, cultură, liniște sufletească, armonie, dezvoltare personală, toate pot fi realizate prin mecanismele economiei de piață care pot oferi în principiu orice serviciu, la o calitate ridicată și la un preț scăzut. Conceptul de nevoie noneconomică pare a-și fi pierdut sensul. Orice nevoie poate fi satisfăcută de către piață. Probabil că programul lui Margaret Thatcher de marketizare a serviciilor sociale a fost cel mai articulat din acest punct de vedere. Orice serviciu, orice bun trebuie produs „business-like”.

Reconsiderarea semnificației câștigului economic. Filozofia postmaterialismului sugera că efortul de a obține resurse economice este, peste o anumită limită, contraproductiv. Această concluzie era firească în situația în care satisfacerea multor nevoi „noneconomice”, „nonmaterialiste” nu se făcea prin mecanisme economice, deci nu presupunea resurse economice.

O asemenea presuposiție încetează însă a mai fi decisiv adevărată. Marea majoritate a nevoilor, indiferent de natura lor, pot fi satisfăcute prin mecanisme economice. În consecință resursele economice individuale cresc în relevanță. O recentrare „materialistă”, în sensul de centrare pe câștig, se declanșează. Ideea reducerii timpului de lucru începe să sune mai mult a limitare a oportunităților decât condiție a dezvoltării umane.

Reconsiderarea statului bunăstării și a mecanismelor publice, noneconomice de satisfacere a nevoilor umane. Dezvoltarea rapidă, chiar explozivă a statului bunăstării în anii '50-'70 a însemnat, printre altele, promovarea unor mecanisme publice, diferite de cele ale pieței, de satisfacere a unui larg set de nevoi. Creșterea grijii și responsabilității statului pentru satisfacerea unor nevoi ale indivizilor echivala cu scăderea grijii și efortului personal. Nu numai atingerea unui punct critic în evoluția statului bunăstării, dincolo de care el depășește resursele financiare disponibile ale colectivității, dar și reconsiderarea sistemului de producere a bunurilor schimbă datele problemei. Gratuitatea, consumul pe bază de drept și calificarea pe criterii sociale și morale tind să fie înlocuite de consumul bazat pe resursele proprii. O nouă lozincă este lansată: „creșterea contribuției financiare a beneficiarului”. Cel puțin parțial, statul se retrage din funcția de a acoperi unele tipuri de nevoi. În cel mai bun caz se stabilește un parteneriat stat/individul beneficiar în împărțirea costurilor. Învățământul gratuit este tot mai mult înlocuit de un sistem care „își diversifică resursele financiare”, inclusiv prin atragerea contribuției beneficiarilor. La fel și sănătatea. Șomajul a explodat, dar totodată suportul de șomaj a devenit tot mai modest și mai limitat în timp pentru a încuraja reinserția pe piața muncii. Nu este întâmplător că noi lozinci/principii sunt lansate: să evităm pericolul dependenței (de stat a persoanelor în dificultate)! să creștem capacitatea de viață autonomă a persoanelor (consumul să fie bazat pe resursele proprii)! Efectele sunt complexe. În entuziasmul anilor '60, impozitele cresc pentru a susține un consum realizat prin alte mecanisme decât cele ale pieței. Noua epocă are ca unul dintre cele mai importante obiective politice reducerea impozitării, pentru a lăsa individul să-și decidă singur consumul și să-l realizeze prin mijloacele standard ale pieței.

În locul umanismului radical, coerent și global, înalt structurat, fondat în principal pe psihologia umanistă și pe programul calității vieții, o nouă paradigmă teoretică s-a instalat, desemnată prin conceptul de **postmodernism**: omul decade din postura sa de centru coerent al universului, cu ambiția de a-l modela pe acesta după propria sa măsură, și devine o parte a unui complex confuz. Viața umană încetează a mai fi obiectul unui program de organizare coerentă, prin promovarea logicii nevoilor autentic umane. Ea tinde să se fragmenteze într-o infinitate de cioburi colorate, care nu mai emană o lumină provenită din propria logică, ci sclipesc ca reflex al unui mecanism mai larg, cu o logică externă și difuză.

Postmodernismul poate fi considerat ca exprimând sociologic și filozofic spiritul noii epoci.

Ce s-a întâmplat în domeniul calității vieții? Conceptul a fost asimilat ca unul dintre instrumentele intelectuale importante ale discursului public, desemnând un criteriu de performanță umană, ca obiectiv de atins pentru diferitele sisteme. Conectarea sa la un program articulat de acțiune a devenit însă mai degrabă palidă. În câmpul cercetării, în ultimele două decenii nu par a fi apărut contribuții spectaculoase. Cum este de așteptat, s-a produs o anumită tendință de trecere într-un plan secundar a atenției acordate domeniului. Același lucru s-a petrecut și cu tematica complementară a stilurilor de viață. Stilul de viață, ca o resursă importantă a calității vieții și a reorientării sociale, a devenit o preocupare mai degrabă marginală. Ideea de stiluri de viață alternative practic a dispărut.

România: anii '70-'80

Curios, filozofic și ideologic, atât societatea capitalistă a timpului, cât și societatea socialistă împărtășeau o înclinație spre un umanism global și un program de reconstrucție umană a societății, dar cu motivații și orientări diferite.

Perioada anilor '60-'70 a fost una de deschidere ideologică neobișnuită. Datorită unei conjuncturi specifice, caracterizate printre altele de distanțarea de Uniunea Sovietică și, complementar, de o ciudată liberalizare ideologică caracteristică anilor '60, s-a cristalizat un pattern ideologic specific, cu o orientare ambivalentă: reformistă/critică. Pe de o parte, s-a consolidat o orientare reformistă specifică: tendința de a forța reforma sistemului socialist prin înglobarea unor teme curente în Occident, în mod special sub pălăria științei și a implementării științei în procesul de conducere a societății. Așa se face că o mulțime de teme „la modă” în Occident erau preluate rapid în discuțiile interne. Regimul era chiar foarte tolerant la aceste teme, prin aceasta căutând să probeze depărtarea de Moscova, apropierea de Occident, dar și deschiderea spre modernizare. Desigur că intenția lansării unor asemenea teme era nu numai reforma, dar oarecum și critica sistemului. Finalitatea dominantă era însă clar încercarea de a forța sistemul să se schimbe. Adesea însă asimilarea unor asemenea teme era neutralizată prin înglobarea în ideologia sistemului.

În acest context, nu a fost o surpriză asimilarea rapidă a temei calității vieții în discuțiile interne.

Ca temă de cercetare sociologică, întâmplarea a făcut să o introduc eu în a doua parte a anilor '70. Ca o temă de reflecție filozofică, cu impact ideologic, ea devenise deja una dintre noile teme cu o popularitate în

creștere. S-au scris și câteva cărți avânt ca temă calitatea vieții. Dacă îmi aduc bine aminte, Pavel Apostol publicase o carte care conținea chiar în titlu sintagma de calitate a vieții. În 1973-1974 am fost *visiting professor* în SUA, la Institutul de Cercetări Sociale din Ann Arbor, Michigan. Printre altele, institutul avea programul cel mai extins de cercetare sociologică a calității vieții. Se elaborase un sistem de indicatori de măsurare a calității vieții și se realizaseră câteva cercetări empirice de amploare.

Spre sfârșitul anilor '70, în țara noastră, un grup de sociologi am lansat un program de cercetare pe tema calității vieții și a stilurilor de viață. La acest program, pe o bază strict voluntară, au participat mulți colegi, în mod special sociologi.

În cadrul programului s-au realizat o serie de cercetări empirice și studii teoretice și metodologice. Pe scurt, cred că merită a fi consemnate unele publicații produse de acest grup. În 1980, s-a publicat (*Cătălin Zamfir și Nicolae Lotreanu, coordonatori*) o culegere de traduceri pe problema calității vieții și stilurilor de viață. Începând din 1978, s-a lansat o largă cercetare empirică asupra calității vieții, pe mediul urban (*Elena Zamfir, Ion-Andrei Popescu, Ștefan Ștefănescu, Alin Teodorescu, Lazăr Vlăsceanu, Cătălin Zamfir*), utilizând metodologia standard americană, rezultatele fiind publicate în 1984 (**Indicatori și surse de variație a calității vieții**).

Tot la sfârșitul anilor '70, împreună cu Ion Rebedeu am coordonat un program pe tema **Mod de viață și stil de viață**. Din toate aceste preocupări au rezultat o serie de lucrări: **Modul de viață și calitatea vieții** (coord. Ion Rebedeu și Cătălin Zamfir – Editura Politică, 1982), **Stiluri de viață** (Cătălin Zamfir și Ion Rebedeu – Editura Academiei, 1989), *Elena Zamfir, Cultura relațiilor interpersonale* (Editura politică, 1982) și **Încursiuni în universul uman: Noi ipostaze și dimensiuni ale fericirii** (Editura Albatros, 1989).

În România anilor '70-'80, tematica calității vieții și, complementar, cea a stilurilor de viață aveau o cu totul altă semnificație decât în Occident.

Tema calității vieții s-a bucurat de la început de un interes foarte larg, mai degrabă ideologic și politic, decât științific propriu-zis. Ea oferea o cale de a pune în discuție performanțele regimului comunist din punctul de vedere al criteriului ultim - bunăstarea umană -, acceptat ca atare de însuși modelul ideologiei comuniste (omul ca obiectiv suprem al întregii construcții sociale), cât și de populație care se percepea tot mai mult ca fiind sacrificată de politica regimului comunist, practic indiferentă omului. Tema avea o semnificație dublă: o combinație de încercare reformistă de a presa sistemul să ia în considerare bunăstarea populației și de critică a performanțelor negative ale regimului. Mai ales după 1980, când a devenit tot mai clar că cel puțin regimul ceaușist nu mai are nici o rezervă de schimbare internă, intrând în criza finală, discuțiile despre calitatea vieții nu aveau decât o funcție critică, dar ele deveniseră mai degrabă frustrante. Dincolo de

semnificația sa ideologică, analiza calității vieții prezenta un prilej interesant de exercițiu teoretic și metodologic în câmpul sociologiei.

În ceea ce privește tematica stilurilor de viață, ea avea în anii '70 o semnificație specială. În ideologia socialistă exista o tematică tradițională a modului de viață socialist. Se presupunea că, complementar cu construirea unui nou tip de societate, și un nou mod de viață, socialist, se va contura. Identificarea tendinței de constituire a noului mod de viață socialist era o temă standard. Este lesne de înțeles că o asemenea tematică nu a adus nimic interesant: câteva platitudini, puternic îmbibate de o ideologie naivă, despre cum ar trebui să trăiască omul nou, într-o societate cu totul nouă, o fantezie care în fapt nu avea nici o legătură cu societatea socialistă reală. În anii '70 însă, problema stilurilor de viață avea o altă semnificație, oarecum similară cu cea din Occident. Socialismul reușise în perioada anilor '60-'70 să producă o anumită bunăstare moderată. Era însă evident că, pe o perioadă indefinită, resursele economice urmau a fi limitate sau cel mult într-o creștere moderată. O țară cu un standard de viață modest, fără perspective de creștere spectaculoasă, în care efortul individual spre maximizarea resurselor era structural limitat, utilizarea mai bună a resurselor existente, într-un stil de viață mai organizat și mai satisfăcător părea a fi o cale importantă de maximizare a calității vieții. Stilul de viață putea reprezenta o resursă importantă a calității vieții. Resursele, chiar modeste oferite de economia socialistă, puteau fi utilizate mai bine sau mai prost. Era aici un spațiu de creștere a calității vieții prin amplificarea competențelor individuale. În plus, în fața forțelor destructive sociale, stilul de viață era încă o sferă a construcției pozitive care putea ține piept proceselor de disoluție socială.

Criza anilor '80 avea să spulbere însă orice speranță, inclusiv cea în sfera calității vieții și a stilurilor de viață.

România după 1989

După Revoluția din 1989, calitatea vieții era una dintre temele posibile de cercetare pe care relansarea sociologiei le avea în față. Faptul că exista o tradiție de cercetare era un atu, dar probabil nu unul hotărâtor. Un context favorabil pentru relansarea studiilor de calitate a vieții imediat după revoluție l-au constituit speranțele și iluziile Revoluției înseși. Se spera că imediat se vor elibera o serie de resurse suplimentare care vor crește calitatea vieții. Problema era cum vor fi ele orientate. Poate lucrul cel mai important era speranța într-o reconstrucție socială rațională și globală. Era o altă iluzie generată de orice ruptură socială: colectivitatea va deveni activă în proiectarea propriei sale schimbări, iar un program orientat de ideea calității vieții era deosebit de promițător. Constituirea Institutului de

Cercetare a Calității Vieții (ICCV) în cadrul Academiei Române a reprezentat un fapt cu implicații importante pentru evoluția ulterioară a tematicii. Pentru prima oară se crea o perspectivă unică: o abordare globală a calității vieții, în care analiza *bunăstării subiective*, tematica standard a analizelor sociologice anterioare, să se îmbine cu analiza configurației obiective a veniturilor și consumului. Și, în fine, să fie adăugată perspectiva politică a bunăstării: calitatea vieții ca obiectiv al politicii sociale. Noul institut, încă de la începuturile activității sale, a dezvoltat aceste trei perspective distincte: bunăstarea subiectivă, resursele economice și politica socială. Și alți indicatori ai calității vieții – starea de sănătate, criminalitatea etc. – urmau a fi adăugați.

Din acest program de cercetare, dinamica configurației societății românești a accentuat inevitabil unele componente. În primul rând, căderea economică generată de tranziție a făcut ca în mod special critice să fie veniturile și politica socială de corectare a distribuției veniturilor, mai ales în ceea ce privește segmentele sărace. Nu este întâmplător că trei programe majore de cercetare au fost lansate de la începutul activității institutului:

Programul 1: Diagnoza calității vieții, reprezentând o reluare în noul context a preocupărilor anterioare. Începând chiar cu 1990, anual, până în 2000, s-au realizat diagnoze ale calității vieții, utilizând un instrument standardizat. Diagnoza anuală a calității vieții reprezintă o bază de date unică, realizată într-o perioadă de extrem de rapide schimbări social-economice.

Programul 2: Standardul de viață și diagnoza sărăciei. O atenție specială a fost acordată standardului de viață (venituri, consum, condiții de locuit) ca o componentă centrală a calității vieții. Fiind evident, de la început, că tranziția va afecta calitatea vieții în mod special prin resursele economice ale standardului de viață, că sărăcirea va reprezenta cel mai important cost al schimbărilor declanșate, încă din 1991 s-a lansat un program de cercetare referitor la dinamica și distribuția veniturilor, cu accent special pe diagnoza proceselor de sărăcire. Pentru că statistica din acea perioadă nu oferea date reprezentative asupra standardului de viață al populației, un set de trei cercetări empirice au fost realizate pe eșantioane reprezentative naționale: 1991, 1993, 1994. Pe baza acestor cercetări a fost publicat un prim raport asupra stării sărăciei (1993) și, în 1995, o carte de diagnoză amplă a dinamicii și configurației sărăciei.

Programul 3: Politici sociale. În contextul tranziției, politicile sociale au apărut de la început ca fiind o variabilă-cheie în promovarea calității vieții. Pe de o parte, era necesară o regândire a statului bunăstării în noua societate care se construia, iar pe de altă parte, intervenția statului era vitală în asigurarea unei tranziții protejate social. În 1993 a fost publicată de către institut prima strategie de reformă a sistemului de protecție socială. Cercetările în domeniul politicilor sociale au reprezentat o direcție

importantă a activității institutului, concretizată într-o serie de cărți și studii, în două programe de masterat și un program de doctorat, realizate în parteneriat cu Universitatea București.

Într-o vreme atât de tulbure ca aceea a tranziției, preocupările de calitate a vieții trebuia dezvoltate și în direcția analizei situației unor grupuri sociale cu riscuri speciale. În cadrul institutului, o atenție specială a fost acordată copilului, populației de romi și vârstnicilor. Mereu perspectiva analizei a fost cea globală a calității vieții: îmbinarea diagnozei condițiilor de viață cu analiza politicilor sociale de suport.

Studiile de stil de viață, deși încercate de multe ori, se pare că nu au fost încurajate de dinamica contextului social. Tranziția nu a fost un timp al construcției liniștite a vieții personale, a concentrării asupra stilului de viață. Trăim într-o societate stresată, în care direcția cea mai importantă a devenit, la o limită, lupta pentru un standard minim decent de viață, iar la cealaltă limită, acumularea primitivă, într-un context istoric târziu, a bogăției. O asemenea configurație de orientări sociale a presat ca studiile de calitate a vieții să fie atrase spre standardul economic de viață și politica socială percepută ca cel mai important instrument de protecție socială a colectivității în procesul dramatic al transformărilor social-economice.

Ce se poate prevedea în legătură cu evoluția viitoare a tematicii calității vieții?

Într-un mod paradoxal, dacă preocupările de calitate a vieții au fost asociate cu explorarea resurselor și direcțiile noneconomice ale vieții, tranziția a reorientat interesul spre infrastructura economică a vieții și spre politicile sociale centrate pe protecția minimală a standardului de viață.

Căderea economică dramatică a împins, pentru cea mai mare parte a populației, pe primul plan asigurarea condițiilor de supraviețuire, iar pentru clasa mijlocie atingerea unui nivel decent de viață, prin eforturi accentuate, implicând de regulă supramuncă și un grad ridicat de stres.

La rândul său, guvernarea a încercat să găsească soluții la problemele extrem de complexe, adesea în situații disperate: pe de o parte, cum să asigure o reformă a economiei, oprind procesul de dezagregare și încercând să relanseze creșterea, iar pe de altă parte, să asigure un standard minimal de viață, pentru o masă imensă a populației. Este de așteptat ca în acest context tema calității vieții să devină o formulare abstractă, care nu ocupă nici un loc, poate doar întâmplător, marginal, în discursul politic practic.

Un anumit reflux al preocupărilor de calitate a vieții s-a înregistrat și în societățile occidentale dezvoltate, ca efect al combinării altor tipuri de factori: pe de o parte, stresul marcat al unei economii înalt competitive, iar

pe de altă parte, internalizarea pulverizată a unor subobiective ale calității vieții în politica curentă. Accentul pare a cădea și aici pe realizarea unor standarde minimale în diferite sfere ale vieții și mai puțin pe abordarea umanistă globală de care conceptul de calitate a vieții este legat.

Pentru moment, la nivel mondial, tematica calității vieții pare a-și fi pierdut din atractivitatea ei ca nucleu al unui program de umanizare globală a societății. Cel puțin în această cută a istoriei societății. Ea subzistă ca o temă de cercetare sociologică, care poate prezenta un interes profesional special, dar fără rezonanțe importante în programele de dezvoltare socială propriu-zisă.

S-ar putea considera că relansarea calității vieții ca tematică centrală a preocupărilor globale va avea loc în anumite condiții speciale:

a. O lume scăpată de stresul confruntărilor militare, terorismul fiind un nou tip de amenințare distructivă care va bloca generarea unor preocupări globale de dezvoltare umană.

b. O lume eliberată de stresul unei competitivități brutale, în care un larg segment îl reprezintă cei care pierd, iar câștigătorii de azi pot fi cei care vor pierde totul mâine.

c. Intrarea într-un nou ciclu al dezvoltării social-umane. În prima ei fază de lansare, tematica calității vieții a generat un nou tip de abordare globală care ulterior a tins să se pulverizeze în procesul ei de convertire în subobiective. O anumită epuizare a centrării pe subobiective ar putea genera un nou tip de criză a asamblării obiectivelor sectoriale în obiectivul global al calității vieții. De data aceasta, calitatea vieții nu va mai apărea ca un principiu generator de subobiective specifice (cum trebuie organizate diferitele sfere ale vieții pentru a crește calitatea globală a vieții), ci ca un nucleu globalizator: cum trebuie asamblate diferitele subobiective care sunt în mare măsură asimilate în funcționarea sistemului social real, în așa fel încât să se maximizeze obiectivul global.

În plus, calitatea vieții trebuie să devină un concept care să se extindă de la situațiile individuale de viață la cele colective. El va trebui să fie asimilat organic în cadrul politicii sociale: politica calității vieții va avea în vedere asamblarea politicilor sectoriale într-un obiectiv politic global al creșterii calității vieții.